

הרב יהודה הלוי עמיהי

הדלקת שמן תרומה טמאה בקבר יוסף

הקדמה

לבאים לציונו הקדוש של יוסף הצדיק הוצעה תרומה נכבדה של שמן טמא, שהחילו עליו שם תרומה גדולה ותרומת מעשר (= שמן שרפה). שמן זה כשהוא טמא, ניתן גם בימינו לכוהנים, ואפשר להשתמש בו להדלקה (ולא לאכילה). אלא שכוהנים אינם יכולים להיכנס למבנה הקבר בגלל קדושת כהונתם, וממילא אינם יכולים ליהנות משמן התרומה. על כן עלתה לדיון השאלה האם בכל זאת אפשר לתת את השמן להדלקה על הציון.

א. שמן שרפה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות

נאמר במשנה (תרומות פי"א מ"י):

מדליקין שמן שרפה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובמבואות האפלין ועל גבי החולין ברשות כהן.

הירושלמי דן האם רק שימוש בשמן שרפה על גבי חולים מצריך 'רשות כוהן' או שגם שימוש בו בבתי כנסיות, בבתי מדרשות ובמבואות האפלים מצריך זאת. הירושלמי הביא את דברי ר' שמעון בר בא בשם רבי יוחנן, שרק חולים צריכים רשות כוהן, אבל בשימוש בשמן שרפה בבתי כנסת, בתי מדרשות וכן במבואות אפלים - אין צורך ברשות כוהן, וגם ישראלים יכולים להשתמש בשמן זה.

ב. הימצאות כוהן במקום

מהי הגדרת 'רשות כוהן'? הר"ש, הרא"ש והרע"ב הסבירו ש'רשות כוהן' פירושה הימצאות כוהן במקום. בבתי כנסיות ובבתי מדרשות אין צורך שיהיה כוהן נוכח בזמן שימוש בשמן שרפה, ואילו במקרה של שימוש בו עבור חולים, יש צורך שיהיה כוהן במקום, ו'נר לאחד נר למאה'. המשנה מביאה עוד דוגמאות לשימוש בשמן שרפה.

מדליקין בבית המשתה אבל לא בבית האבל דברי רבי יהודה, ורבי יוסי אומר בבית האבל אבל לא בבית המשתה, רבי מאיר אוסר כאן וכאן, רבי שמעון מתיר כאן וכאן.

לפי הסבר הר"ש, גם בבית המשתה ובבית האבל, צריך שיהיה כוהן במקום כדי להתיר גם לישראלים ליהנות מהדלקת שמן שרפה. לפי הסברו, מחלוקת התנאים היא בשאלה מאיזה מקום יש חשש שיוציא שמן שרפה (מבית השמחה או מבית האבל) וישתמש בו בלא הימצאות הכוהן. מסקנת הירושלמי היא שבין בבית המשתה ובין בבית האבל מותר להדליק שמן שרפה, כיוון שאין אנו חוששים שמא יוציא אותו למקום שאין בו כוהן. מסקנת שיטה זו היא שיש צורך בהימצאות כוהן כדי להתיר שימוש בשמן שרפה בבית המשתה, בבית האבל ולחולים.

לפי הסבר זה נשאלת השאלה מדוע בבתי כנסיות ובבתי מדרשות אין צורך שיהיה כוהן כדי להתיר שימוש בשמן שרפה? ב'משנה ראשונה' (תרומות פ"א מ"י) נכתב שאיסור הנאה של כילוי בשמן הוא רק מדרבנן,¹ אבל מדאורייתא - מותר ליהנות ממנו הנאה של כילוי. על פי זה, בכל מקום שמדובר בצורכי רבים, לא גזרו חכמים איסור, ולכן אין צורך שיהיה שם כוהן ומותר להשתמש בשמן גם בשביל ישראל. אבל השימוש בו עבור חולים שאינו מוגדר 'צורכי רבים', ולכן צריך שהכוהן יהיה שם כדי שמותר יהיה להשתמש בשמן. לפי הסבר זה, גם השימוש בשמן בבית האבל ובבית המשתה אינו מוגדר 'צורכי רבים', ולכן נצרך הכוהן שם, אלא שנחלקו אם יש חשש שיוציאו משם שמן שרפה להנאת ישראל בלבד; ועל כך אמר ר"ש שאין אנו חוששים שמא יבוא ישראל ליהנות מהשמן לבדו, בלא הימצאות כוהן.

ג. קבלת רשות מהכוהן

הרמב"ם בפירוש המשנה הסביר את המושג 'רשות כוהן' כפשוטו, שעל הישראלי לקבל את רשות הכוהן להשתמש בשמן שרפה להדלקה, וזו לשונו: 'עד שירשה כדי שיתיר לנו'. בדברי הרמב"ם, לא הוזכר חיוב הימצאות כוהן בבית החולה. לשיטתו, ההבדל בין דין בתי כנסיות ובתי מדרשות לדין החולים הוא בשאלה האם צריך הכוהן להתיר לישראל להשתמש בשמן שרפה. נראה שלדעת הרמב"ם, בכל דבר שהוא צורך רבים, בוודאי הכוהן מסכים שידליקו בשמן שרפה, אבל עבור חולים, צריך שכוהן ייתן רשות ויתיר את השימוש בשמן. לפי הסברו של הרמב"ם נראה שהצורך ברשות הכוהן שייך גם בבית האבל ובבית המשתה, כיוון שאין אלו מקומות של רבים, על כן צריך רשות הכוהן כדי ליהנות שם משמן השרפה. וכך כתב הרמב"ם (הל' תרומות פ"א הי"ח - יט):

[יח] מדליקין שמן שריפה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ובמבואות האפלים שלא ברשות כהן... מדליקין שמן שריפה על גבי החולין ברשות כהן... [יט] מותר לכהן להדליק שמן שריפה אפילו בבית האבל או בבית המשתה שיש שם ערבוב, ואין חוששין שמא יסופקו ממנה בבית המשתה שמפני נקיון כליהם אין נוגעין בו, ובבית האבל מפני שאין להם פנאי מפני האבל.

1. כפי שכתב הר"ש, תרומות פ"א מ"ח.

מדברי הרמב"ם בהלכותיו עולה כפי שכתב בפירוש המשנה, שאין צורך כלל בנוכחות הכוהן במקומות אלו (אצל חולים ובבית השמחה ובית האבל) אבל צריך את רשותו כדי להדליק שם בשמן שרפה. לכן בנוגע לבית השמחה ובית האבל, הרמב"ם בפירושו לא הביא את החשש שמא יוציא את השמן לשימוש בלא הימצאות הכוהן (כדעת הר"ש), אלא כתב את החשש שמא ישתמש בשמן שלא לצורך הדלקה אלא לצורך אכילה וכדומה, והכוהן לא הרשה אלא להדלקה. בשימוש בשמן בבית האבל ובבית המשתה, הרמב"ם הצריך שהכוהן ידליק, ובכך הוא ייתן רשות לכל האנשים. אבל לא נראה שיש חובה שהכוהן ייחנה מהשמן אלא יש בהדלקתו נתינת רשות. המהר"י קורקוס² העלה סברא שמא הרמב"ם מודה לר"ש, והצריך שיהיו כוהנים בבית הכנסת ובבתי המדרש (וכן בבית המשתה ובבית האבל) בשעת ההנאה מהדלקת שמן שרפה. לסברתו, הסיבה שהרמב"ם לא הזכיר את הצורך בהימצאות הכוהנים היא שבדרך כלל כוהנים נכנסים בבתי כנסת ובמבואות אפלים. אבל לכאורה זהו חידוש גדול ברמב"ם לומר שהוא מצריך הימצאות הכוהנים אלא לא כתב זאת כי מסתמא יש כוהנים, שכן הוא לא הזכיר כל צורך בהימצאות כוהנים. על כן נראה שדעת הרמב"ם היא כפשוטה, שאין צורך בהימצאות הכוהן בבתי מדרש ובבתי כנסת, ובמקום שאין ההדלקה בו צורכי רבים (אצל חולים, בבית האבל ובבית המשתה) יש צורך בקבלת רשות מהכוהן. אלא שיש להוסיף שגם לשיטת הרמב"ם, המתיר הדלקה בבית האבל אחר קבלת רשות, אם יש לחשוש שמא הישראלים שבבית האבל ייקחו מהשמן לשימושם, אין להתיר להדליק שם שימוש בשמן שרפה. ולא התירו אלא משום שהאבלים אין להם זמן לקחת שמן שרפה. נראה שלדעת הרמב"ם, בבתי כנסיות ובבתי מדרשות אין חשש שמא ייקח ישראל מן השמן וייהנה ממנו, כיוון שהשמן הוא של רבים. אבל אם יהיה מצב שבו ידוע שלוקחים ישראלים מהשמן (לסגולה וכדו') נראה שאז יודה הרמב"ם שגם בבתי כנסיות אסור להדליק שמן שרפה.

ד. בת כוהן

במשנה מובא מקרה נוסף של שימוש בשמן שרפה (תרומות פי"א מ"י): 'בת ישראל שנשאת לכהן והיא למודה אצל אביה אביה מדליק ברשותה'. לכאורה, קצת משמע מהמשנה כדעת הר"ש, ש'רשותה' היינו הימצאותה במקום. אולם לפי שיטת הרמב"ם, נראה שעצם העובדה שהבת רגילה בבית אביה הרי יש בה נתינת רשות, ואפשר להדליק שמן שריפה אפילו בלא הימצאותה. (משנה ראשונה).

2. מהרי"ק, לרמב"ם הל' תרומות פי"א הי"ט.

ה. רשות כוהן בבתי כנסיות ובבתי מדרשות

הגמרא (פסחים לד ע"א) מספרת שאבא שאול היה גבל בבית רבי, וחממו לו חמין בחיטי תרומה שנטמאה. התוספות³ כתבו:

אור"ת דלכהנים של בית רבי היו עושין, דלישראל לא שריא אלא הנאה שאינה של כילוי כמו עירוב דמערבין לישראל בתרומה אבל הנאה של כילוי כגון להאכיל לבהמתו או להדליק אסור לישראל, כדאמרינן בפ"ק דמס' ע"ז (טו.) כהן ששכר פרה מישראל לא יאכילנה כרשיני תרומה, ובמסכת תרומות (פי"א משנה י') נמי אמרינן מדליקין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות בשמן של תרומה שנטמא ברשות כהן, פירוש אם יש שם כהן, דנר לאחד נר למאה. ור"י אומר טעמא משום דדרשינן משמרת תרומותי מה תרומה טהורה וכו' ומה טהורה דוקא לכהן אף טמאה דוקא לכהן ובטמאה ליכא אלא הדלקה.

דברי ר"ת הובאו גם בתוספות.⁴ לפי דעת ר"ת, הצורך ברשות כוהן הוא גם בבתי כנסיות ובתי מדרשות (שלא כדעת הירושלמי והר"ש).⁵ עוד למד ר"ת שרשות כוהן היא הימצאות הכוהן במקום. נראה להסביר שדעת ר"ת היא כדעה הסוברת שהנאת כילוי אסורה לזר מדאורייתא;⁶ ולכן גם בבתי מדרשות אין להתיר שימוש בשמן שרפה אלא אם כן יש שם כוהן שנהנה מהשמן, ובגלל הימצאותו - גם זר יכול ליהנות. אבל לדעת הר"ש, הנאת כילוי אסורה רק מדרבנן (כמבואר בתרומות פי"א מ"ט), וחכמים גזרו רק על אדם מישראל ולא גזרו במקום של צורכי רבים.⁷ לשיטת ר"ת, אסור להדליק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות בלא הימצאות כוהן.⁸

3. תוספות, פסחים לד ע"א, ד"ה מחממין לו.

4. תוספות, יבמות סו ע"ב, ד"ה לא.

5. המאירי, יבמות סו ע"ב, ד"ה לפי דרכך, כתב: 'וכמו שאמרו בתוספתא, בבית מדרשו של רבי היו מדליקין בשמן שריפה של תרומה בשביל כהנים שהיו שם'. לכאורה זו ראייה לשיטת ר"ת, אלא שתוספתא זו לא נמצאת לפנינו. ראה עוד בספר התרומה, הל' ארץ ישראל (הוצ' מכון התורה והארץ) עמ' 31-32, ובהערה לט.

6. עי' במשנה למלך, הל' תרומות פ"ב הי"ד, שהאריך להוכיח בדעת התוס', שסוברים שהנאת כילוי בשמן אסורה מהתורה.

7. ערוך לנר, יבמות סו ע"ב, ד"ה ונלע"ד, הביא שבירושלמי נחלקו האם התרומה היא מגורנו או שקיבל ירושה מאבי אמו. למ"ד שהדין במשנה היא לגבי תרומת גורנו, א"כ גם בבתי כנסיות ובבתי מדרשות צריך רשות מהכוהן להשתמש בתרומה, שלא יהיה גזל, ולכן לפי הסבר זה בכל מקרה צריך רשות כוהן או הימצאותו. אבל למ"ד שהתרומה מבית אבי אמו, א"כ אין כאן גזל השבט, שהרי היא כבר ניתנה לכוהן, ולכן בבתי כנסיות ובבתי מדרשות אין צריך רשות כוהן או הימצאותו. על פי הסבר זה, התוס' למד שבבתי כנסיות ובבתי מדרשות אין צריך רשות כוהן אלא רק בתרומה שנפלה מבית אבי אמו; אבל בשאר תרומות, צריך רשות כוהן גם בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ואין סתירה מדברי הירושלמי לדברי התוס'.

8. עיין רע"א בתוספותיו למשנה, תרומות פי"א מ"י.

סיכום השיטות

- א. לדעת הירושלמי והראשונים (רמב"ם, ר"ש, רא"ש, רע"ב בפירוש המשנה) עבור צורכי רבים, בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, אין צורך בהימצאות הכוהן במקום בזמן הדלקת שמן השרפה, ואין צורך בנתינת רשות לישראל ליהנות מהשמן.
 - ב. לדעת ר"ת יש צורך בהימצאות הכוהן במקום בזמן הדלקת שמן שרפה, גם עבור צורכי רבים (בבתי כנסיות, בתי מדרשות ומבואות אפלים).
 - ג. בנוגע לשימוש בשמן שרפה עבור צורכי יחיד (חולים, בבית השמחה ובבית האבל), לדעת הרמב"ם מספיקה נתינת רשות של הכוהן להשתמש בשמן שרפה, ואין צורך בנוכחות הכוהן במקום.
 - ד. בשימוש בשמן עבור צורכי יחיד (עבור חולים, בבית השמחה ובבית האבל), לדעת הר"ש יש צורך שהכוהן יינה משמן השרפה.
- על פי יסודות אלו, בנידון דידן, הדלקת נר משמן שרפה בקברו של יוסף הצדיק היא כהדלקת נר בבתי כנסיות ובבתי מדרשות והיא צורכי רבים. לרוב הראשונים אין צורך בנוכחות הכוהן במקום, ואפילו אין צורך לבקש רשות מהכוהן, ומותר להשתמש בשמן שרפה.⁹ אבל לדעת ר"ת, צריך שכוהן יוכל ליהנות מההדלקה בבתי כנסת ובבתי מדרש, ולציון יוסף הצדיק אין אפשרות שכוהנים ייכנסו, ועל כן אין להשתמש שם בשמן שרפה. אמנם הוי ספק בדבר, אבל לכאורה נראה שיש לחוש לדעת ר"ת,¹⁰ ועוד שדעת המהר"י קורקוס היא שגם הרמב"ם מודה לשיטה שנצרכת הנאת כוהן. על כן בוודאי לכתחילה לא ראוי שבקבר הצדיק יעשו דבר שלא מוסכם לכולי עלמא. אמנם בהפסד כספי יש מקום להקל, אבל מכיוון שהקבר של הצדיק הוא מקום של רבים - אין בו עניות, ולכתחילה נראה שמהראוי לחוש לדעת ר"ת.

ז. טומאה אחר טומאה

לפי מה שהעלנו לעיל, לרוב הראשונים בכל מקום שיש בהדלקה בו צורכי רבים, מותר ליהנות בו משמן שרפה, אפילו שאין הכוהן נמצא שם, ועל פי זה אמרנו שלשיטות אלו גם בקבר יוסף הצדיק מותר להדליק בשמן שרפה. אלא שיש לעיין בשאלה נוספת בנידון דידן. השמן הוכשר לקבל טומאה ונגעו בו בידים (טמא מת), ואם כן השמן טמא. אלא שנשאלת השאלה האם מותר כעת להכניסו שוב לאוהל המת?¹¹ רבינו קרשקש¹² דן בשאלה ממתי אין לסייע לעם הארץ בלישת העיסה. וזו לשונו:

9. לדעת הרמב"ם נראה שאם יש חשש שמא ייקחו מהשמן לשימוש ישראלים, גם בבתי כנסיות ובבתי מדרשות אין להתיר, ולכן יש לבדוק שמא בציון לוקחים מן השמן לסגולה.
10. בייחוד בני אשכנז, שחוששים לדברי הראשונים מלבד הרמב"ם.
11. ההנחה שלנו כאן היא שקבר יוסף הצדיק הוא זיהוי קרוב לודאי. עיין במאמרו של פרופ' יואל אליצור <http://www.daat.ac.il/daat/tanach/tora/alitsor-1.htm>, המבסס הנחה זו. על כן לא הובא הדבר כספק כלל.
12. מיוחס לריטב"א, גיטין סא ע"א.

אבל משתטיל את המים בעיסה. יש מי שפירש דהיינו דוקא בפירות שלא הוכשרו [אבל] אם הוכשרו כבר נטמאו ביד עם הארץ וכיון שנטמאו מסייעין אותו אח"כ... אבל יש מי שפירש דאע"פ שהוכשרו ונטמאו כבר אסור לסייע בעיסה מפני שאסור לטמא בידים חלה או תרומה שכבר נטמאת, דכתיב: את משמרת תרומותי בשתי תרומות הכתוב מדבר, אחד תרומה טהורה ואחד תרומה טמאה, וכיון שכן איכא משום מסייע ידי עובדי עבירה דאיהי אתיא להפריש חלה בטומאה ויטמאנה אח"כ ואסור אע"פ שהיא טמאה וכדפרישית.

מחלוקת זו האם יש דין 'משמרת תרומות' בתרומה טמאה, הובאה גם בריטב"א (נדה ו ע"ב, ד"ה תנן). לשיטה שיש איסור לטמא תרומה טמאה (משום 'משמרת תרומות'), נראה שאסור להוסיף טומאה על תרומה טמאה, ורבינו קרשקש הביא את הדרשה שאסור לטמא תרומה טמאה.¹³ נראה להסביר שלשיטה זו, האיסור לטמאות תרומה טמאה אינו משום הפסד פירות, שהם כבר טמאים, אלא עצם ההטמאה החוזרת היא האוסרת. אולי הסברא שאסור להוסיף טומאה בשמן טמא היא משום ביזיון קודשים. לכאורה יש להקשות על השיטה האוסרת הוספת טומאה, מלשון המשנה (פסחים יד ע"א):

רבי חנינא סגן הכהנים אומר: מימיהם של כהנים לא נמנעו מלשרוף את הבשר שנטמא בוולד הטומאה עם הבשר שנטמא באב הטומאה, אף על פי שמוסיפין טומאה על טומאתו. הוסיף רבי עקיבא ואמר: מימיהם של כהנים לא נמנעו מלהדליק את השמן שנפסל בטבול יום בנר שנטמא בטמא מת, אף על פי שמוסיפין טומאה על טומאתו. אמר רבי מאיר: מדבריהם למדנו ששורפין תרומה טהורה עם הטמאה בפסח.

משמע שמותר להוסיף טומאה על טומאה ראשונה, ולא חיישינן משום 'משמרת תרומות'. אלא שיש לדייק בדברי רבינו קרשקש,¹⁴ שכתב: 'אסור לטמא בידים חלה או תרומה שכבר נטמאת, דכתיב את משמרת תרומותי' משמע שהאיסור הוא לטמא בידיים, והמשנה בפסחים דנה על איסור טומאה ב'גרמא' ולא בידיים¹⁵, ויש להסביר שתוספת טומאה אסורה רק משום ביזיון, וזה לא שייך ב'גרמא', אבל מעשה בידיים יש בו ביזיון קודשים, ולכן הריטב"א אסר לטמא בידיים.¹⁶

סיכום

לרוב הראשונים, במקום שיש בהדלקה צורך רבים (בית כנסת, בית מדרש ומבואות אפלים), אפשר להדליק שמן שרפה, אפילו אם אין כוהן במקום. לדעת ר"ת הדבר אסור,

13. בנוסח הגמ', בכורות לד ע"א, תרומה תלויה.

14. מיוחס לריטב"א, גיטין סא ע"א.

15. בכך מיושבת קושיית ציון ההלכה, בדרך אמונה הלכות תרומות פי"ב ס"ק ל.

16. עי' בשיעורי הגרב"ד פוברסקי, פסחים יד ע"א, ועל פי הסברו כל נגיעה ביד אסורה, אבל לא ברור מה דעתו לעניין הכנסה באוהל המת.

אלא אם כן יש כוהן במקום. בקברות אי אפשר לכוהן להימצא ולכן אסור להדליק שם שמן שרפה. גם לדעות שאין צורך בהימצאות הכוהן בבתי כנסיות ובבתי מדרשות לשם הדלקת שמן שרפה, ייתכן שיש לאסור הוספת טומאה על טומאת השמן משום ביזיון הקודש. על כן מהראוי שלא להשתמש בשמן שרפה בציון יוסף הצדיק.

